

Gjerpen kirke. Terje Christensen Gjerpen Bygds Historie II

Da kongen solgte Gjerpen kirke og dens jordegods i 1673, fulgte også retten til å kalle såvel prest som klokker med i salget. Den første private kirkeeier i Gjerpen var generaladmiral Kort Adeler, og etter ham overtok de Adellerske arvinger den rett og plikt som fulgte med, inntil kirken igjen ble avhendet i 1735. Kjøperen var kanselliråd Herman Leopoldus, fra 1739 Løvenskiold, eier av Bolvig og medeier i Fossum Jernverk, som ved ervervelsen av Borgestad få år tidligere hadde bosatt seg i bygda. Med inntektene av kirkegodset, 101 huder, hvorav de 71 lå i Gjerpen, tiende, offer og andre avgifter skulle kirkeeieren holde kirken og dens inventar i forsvarlig stand. I forbindelse med overtagelsen ble det foretatt en nøyaktig besiktigelse som gir oss gode opplysninger om kirken på den tid. Bygningen var i hovedsaken uendret siden middelalderen. Tilbygg av senere dato var sakristiet og det Børtingske likkapell på nordsiden og det Arnoldske på østsiden, samt tårnet av bindingsverk. Skip og kor hadde de opprinnelige kvadersteins vegger, men vinduene var blitt flere og større. Natursteinen i kirkemurene var hvitkalket, tårnet tekket med tjærefarget spon fra grunnen og opp til spiret, som var belagt med blyplater. Kirkens fulle lengde var omtrent 25 m, med 16,60 m på skipet og 8,40 m på koret, mens bredden var henholdsvis 11,60 m og 7,40 m, alt utvendige og tilnærmede mål. Tårnets grunnflate var 9,70 m X 7 m, høyden derimot er ikke oppgitt, men det var tre trapper opp til klokkene.

Kirkerommet innenfor den ca. 1,30 m tykke mur avvek bare i apsisen, den halvrunde endevegg i koret, fra bygningens utvendige, rektangulære grunnform. Sakristiet hadde murhvelving, men over kor og skip var det treløft, malt med vannfarge. Nær den apsidale østveggen sto alteret, som var brunmalt med gule lister og prydet med det Adellerske våpenskjold. «Et sprinkelt verk blaat og hvid malet» livet opp ved det brune knefallet og mot alteret av samme farge. Døpefonten var av tre, med dreiet stolpe til fot, og malt i rødt, gult, blått og sort. Selve bekkenet var av messing. Det hele var innebygget i et dåpshus med gjennombrutte trevegger. Over fonten var opphengt en utskåren himmel i tau med syv gule knapper på, og under himmelen hang en due. I koret var veggene nedentil panelt med «udskaaren snedkerarbeid». En liten utskåret prestesrol hørte også til i denne del av kirken, og like overfor den sto en stol for klokkeren i enklere utførelse. Over kordøren hang et bilde av Kristus på korset i sort ramme. Den mektige altertavlen fra 1699 med nadverden og korsfestelsen som motiver, var en gave fra verkseieren Peter Børting og representerte et treskjærerarbeid av høy kvalitet.

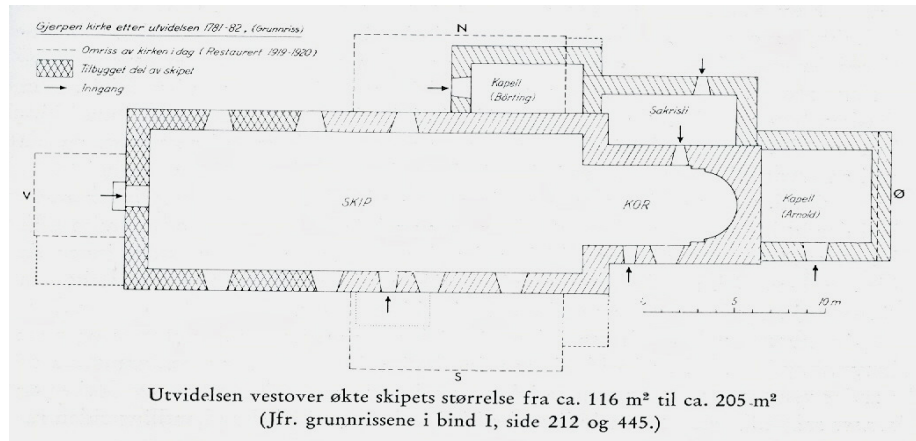
1 skipet, nærmest koret, sto prekestolen med himmel hengende over, begge deler utskåret, og selve stolen «med adskillige forgyldte og malede historier, saa og det Kongelige og Dronninglige danske vaaben». På muren var det en fremstilling av Kristi gravleggelse «udi et stort skilderi». Opp til prekestolen førte en vanlig trapp med gulmalt dør for. På høyre side av skipet sett mot koret var det 8 stolsteder for menn av bondestand, og 2 tilsvarende var plassert bakerst i kirken, mot vestveggen. Like overfor mannsstolene, mot nordveggen, stod 11 rader med stolsteder for kvinner, med dører for de 8. Kvinnestolene var plassert under galleriet, eller pulpituret, som fortsatte på vestveggen med trappeoppgang bak kirkedøren. Over en del av de vanlige stolstedene og over kirkedøren var det bygget opp høye familiestoler, 8 i tallet, noen sorte, ændre i forskjellige farger, med dører og til dels med treskjærerarbeid og vinduer. I jern fra loftet hang en messing lysekroner midt i kirken, av lysestaker 'sto det et par store på alteret, som var forært kirken av lensherren Ove Giedde og hustru i 1643, samt to mindre. Under høytidene og ved særlige anledninger var det praktfulle alterkledet fra 1696 i rødt, sølv og gull og med Adeler-familiens våpen og navn i bruk. I sakristiet sto et lite skip som før hadde hengt i selve kirkerommet. Et urverk

betegnes som gammelt og ødelagt, og over døren til våpenhuset var det en solskive med jernviser. Det eneste inventar som med sikkerhet kan tidfestes til middelalder, var et røkelseskar av kobber som ennå på den tid ble oppbevart.

Av klokkene var derimot minst to middelalderske. Ved besiktigelsen i 1735 omtales to store, med en diameter på 5 kvarter, eller vel $\frac{3}{4}$ meter, samt «et dito mindre», som vel helst skal bety et par, altså i alt fire klokker, overensstemmende med oppgaven fra 1600-tallet.

Men kirken rommet den gang ikke bare de levende. Foruten lik kapellene til familiene Børting og Arnold, var det minst fire såkalte åpne begravelser for standspersoner under gulvet håde i koret og skipet, dessuten var det lignende gravsteder for prestene i våpenhuset. Kirkegården, der vanlige bygdefolk ble stedt til hvile, var omgitt av et steingjerde med fire porter i.

Det var en kirke i forholdsvis bra stand den nye kirke eier overtok i 1735, i alle fall sammenlignet med mange av de andre gudshus i amtet. Ut gjennom hundreåret var det mer enn ett sted menigheten fikk oppleve at det snødde inn under gudstjenesten, og en av prestene beklager seg over at stenrike bønder som var kirkeiere holdt noen elendige bygninger "som gjerrighed og Mammon ene og alene levner oss til Guds paakaldelse - ". Men også vedlikeholdet av Gjerpen kirke kunne vært bedre. Innvendig skortet det på maling forskjellige steder, og enkelte dører til stolstedene var defekte eller borte. Kirkemuren trengte over alt å bli kalkslått. Verre var det med taktekket. På sakristiet manglet det en hel del bly, «som skarns mennesker haver understaaet sig at stjæle av Guds hus». Enkelte lekkasjer var det også på selve kirketaket, særlig på ett sted, hvor solen hadde tæret slik på blyet at vannet dryppet på prekestolen og de nærmeste mannsstolene når det regnet sterkt. Denslags måtte utbedres forholdsvis snart om ikke større skader skulle oppstå. Kanselliråden og de etterfølgende kirkeiere av Løvenskiold-familien foretok flere mer eller mindre omfattende utbedringer, således i 1757 og i 1769. I 1780 ble blyplatene på taket skiftet ut med stein.

Deretter fulgte den største bygningsmessige forandring som er foretatt med kirken siden den ble oppført i 1100-årene, idet kammerherre Herman Løvenskiold i 1781-82 lot fjerne bindingsverkstårnet og forlenget skipet mot vest med ca. 10 meter. Her ble det ny inngang i tillegg til den gamle. Istedenfor det tidligere tårn som hadde vært en egen bygning oppført fra grunnen, fikk kirken nå en takrytter med kuppelformet tårn. Sokneprest J. Fr. Monrad meddeler i 1783 at kirken nå er «i fuldkommen stand, og i det rum som av nye er tilmuret og sluttet til de gamle vegger, kan magelig rummes 600 mennesker. Kirken er forsynet med et godt taarn, belagt med bly, en ny klokke støbt istedenfor en gammel, som var sprukken, paa taarnet er opført et nyt meget smukt spir, og indvendig er kirken over alt malet og smukt forgyldt, især er predikesrolen og altertavlen meget smukt forgyldte; paa den nye tilbygning er 4 vinduer, saa kirken baade til rum og prydelse er nu 'saa anselig som maaske faa landsbykirker».

Hvilke endringer som ellers kan være foretatt med interiør og inventar, er ikke opplyst. Kirkeklokken som Monrad omtaler hadde følgende innskrift: «Mig støbte E. Rønning,

Christiania 1781. Jeg er nye omstøbt og bekostet av Herman von Løvenskiold.» En annen var blitt støpt i København i 1750, også da var vel en av de gamle klokkene blitt ødelagt.

Det hadde lenge vært behov for en utvidelse av kirken. At det var blitt for trangt for den stadig større menighet, ble sterkt fremholdt fra bygdefolkets side, noe man også henviste til ved besiktigelsen i 1735. De nødvendige rivnings- og bygningsarbeidene ble kostbare i en tid da arbeidet med de svære natursteins murene foregikk med forholdsvis få og enkle tekniske hjelpemidler. Forøvrig ble bøndene nå, likesom ved reparasjoner tidligere i hundreåret, pålagt et visst pliktarbeid under henvisning til forordninger av 1704 og 1734, således måtte de besørge frakt av de nødvendige materialer. At ikke alle møtte godvillig til slik innsats, fremgår av at flere måtte trues med utpantning etter at de hadde vist «efterladenhet og overhørighed». Noen større økning i de inntekter som tilkom kirkeeieren kunne ikke påregnes som følge av ombyggingen. Med de nye familiestolene som det nå ble plass for, er det vel kommet inn litt mer i stoleleie, men det kan høyst ha dreiet seg om noen få riksdaler årlig. For gravsteder inne i kirken var det blitt betalt en del, men denne skikken falt etter hvert bort, og ble ved en forordning fra 1805 uttrykkelig forbudt. Fredrik Blom, som døde i 1812, er således den første kjente prest i Gjerpen som ble begravet ute på kirkegården. Imidlertid ble det visstnok en tid fremover praksis at man mot godtgjørelse fikk ha «fornemmelig» stående i kirken fra den ene dagen til den andre innen de ble gravlagt på kirkegården, for at kirkeeieren ikke skulle miste den inntekt han tidligere hadde hatt av begravelsene under kirkegulvet.

Av nyervervelser i første del av 1800-årene var orgelet den største og mest betydningsfulle. Til da hadde de musikalske innslag i gudstjenesten bestått av de partier presten messet og av menighetens salmesang. Såvel tekstene av Luther og senere salme diktere som melodiene hadde beriket den kirkelige handling siden reformasjonstiden.

Gjerpen kirke etter ombyggingen i 1781-82. Bygningen ved siden av kirken er telthuset der militæreffektene til Gjerpenske kompani ble oppbevart.

Innenfor Gjerpens menighet var det mange som i lengre tid hadde ønsket å få et instrument. En av dem som mange ganger før hadde vist offervilje til beste for kirken, gikk inn for saken og skaffet et rimelig tilbud fra en orgelbygger. De nødvendige midler ble skaffet til veie ved innsamling dels blant menigheten, dels blant menighetens venner. De sistnevnte har trolig vært Skiens-borgere som hadde jordeiendom i bygda eller annen tirknytning til Gjerpen, og deres bidrag utgjorde nærmere halvdelen av omkostningene. I 1804 var orgelet på plass, og dermed var Gjerpen kirke den eneste på landet i hele amtet hvor salmene kunne bli «ordnede og understøttede av tonekunstens uskyldigste og verdigste brug hidindtil», som sokneprest Blom uttrykte det i sin preken før anledningen.

Han fremhevet også at orgelet var en pryd for kirken og gjorde gudstjenesten høytideligere, og det var en stor stund både for menighet og prest da tonene fylte kirker omme t for første gang. I virkeligheten har det etter alt å dømme vært et nokså beskjedent instrument: «En redelig og nøysom mands henders gjerning er dette orge!», lyder Bloms ord ved innvielsen. Soknepresten anbefaler også at man ansetter orgelbyggeren som organist, en bestilling han ville kunne kombinere med lærergjeringen. Det er mulig at dette ble ordningen, og orgelbyggerens navn er visstnok Peder Christophersen - vi finner ham som skolelærer på Fossum i 1805, og i 1809 ble han formelt beskikket som organist. Til ordinær lønn for organisten skulle her nadverdsgjest betale 2 skilling, mens betalingen for å spille utenom den vanlige kirketid var 64 skilling. I 1813 ble disse takster oppregulert på grunn av dyrtiden.

Således ble gudstjenesten verdigere og vakrere, og kirken rommeligere og bedre. Gjennom hele perioden var kallet betrodd samvittighetsfulle og dyktige prester. Likevel er det et spørsmål om ikke kirken nettopp i denne tiden mistet litt av sitt grep på sinnene. Soknekirken og Prestegården var nok fortsatt sentret i bygda med en makt som det i våre dager er vanskelig å forestille seg. Men kirkens stilling var bare for en del basert på virkelig åndsmakt, den berodde også i høy grad på samfunnsautoritet. Og i alle fall som åndsmakt

ser det ut til at kirken ble svekket, noe som vel har sammenheng med den fremherskende rasjonalisme. Det oppsto både blant jevne folk og i høyere kretser bevegelser som var uttrykk for utilfredshet med statskirkens kristendomsform og prestenes forkynnelse. Gudstjenesten ble ofte oppfattet som et obligatorisk ritual hvor det hellige hadde veket plassen for det trivielle.

I Gjerpen var det vanlig at mange ble stående i ivrig samtale utenfor kirken lenge etter at gudstjenesten var begynt, ofte hørtes både hvisking og tydelig snakk under handlingen, og så snart prekenen var avsluttet, strømmet både unge og gamle ut, så det var få eller ingen igjen å messe velsignelsen for. Her som andre steder trengtes en fornyelse i kirkens liv og forkynnelse. Men noe slikt førte ikke tidens pietistiske strømning med seg på våre kanter, enda den gav støtet til så viktige reformer som konfirmasjonen og den almindelige folkeskole, og i alle fall gjennom en periode fant grobunn både innenfor hoffet og i de høyere samfunnslag. Frykten for at bevegelsen skulle forårsake ,svermeri og uro blant folk, og gi opphav til strid og villfarelser med hensyn til den engang vedtatte lære, gjorde sitt til at pietismen ikke fikk noen varig og helhjertet støtte fra høyere hold. Myndighetenes holdning kommer tydelig frem i en forordning fra 1733, som i første rekke tar sikte på å beskytte retningens tilhengere. Samtidig som den forbyr "ald skjenden og larmen paa predikestolene, i særdeleshed mod de saa kaldede pietisten", innskjerpes at alle og enhver skal "forblive ved den rene lære efter den Augsburgske confessions indhold".

Alt i begynnelsen av 1700-årene hører vi om tilløp til en religiøs bevegelse utenfor statskirken i distriktet. En mann ved navn Christopher Meidahl, som tidligere hadde vært prest ved den danske lutherske kirke i London, var gått over til den reformerte lære og deretter blitt kveker. I 1702 kom han til Skien, hvor han hadde mange slektninger, deriblant postmesteren, og tok opphold dels i byen, dels hos sin bror Gjert Meidahl som var sokneprest i Holla. Både den geistlige og verdslige øvrighet ble alarmert. Soknepresten i Skien, prost Nyeborg, ble alvorlig bekymret for sin menighet da han så Meidahl «blandt gemene folk begynde at udsprede sin forgiftige lærdom».